

Джерела та література

1. Вишневецький О. Ще раз про народження громадянина: національне і громадянське у сучасному українському вихованні. *Освіта*. 2012. 6–13 лютого.
2. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994. 384 с.
3. Про схвалення Концепції проекту Загальнодержавної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009–2015 роки: за станом червень 2008 р. *Офіційний вісник України*. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2008-%D1%80#Text>
4. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій. Київ, 2005. 164 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-84.html>
5. Шевнюк О. Л. Культурологія: навч. посіб. Київ: Знання Прес, 2004. 354 с.

Вешкін Валерій

*Горлівський інститут іноземних мов
державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»*

ЗАНЕПАД ЮВЕЛІРНОГО РЕМЕСЛА КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ВНАСЛІДОК МОНГОЛЬСЬКОЇ НАВАЛИ

Ключові слова: *Київська держава, монгольська навала, ювелірне ремесло.*

Keywords: *Kievan state, mongol invasion, jewelry craft.*

Доба Київської держави (IX–XIII ст.) ознаменувалася розквітом художніх ремесел, особливе місце серед яких займала обробка металів, зокрема ювелірна справа. Основним центром розвитку ювелірного ремесла було місто Київ. У першій половині XIII ст. до самої Батиевої навали економічний та культурний розвиток столиці Київської держави продовжував розвиватись. У культурі Київської Русі ювелірне мистецтво посідало провідне місце. Саме тому важливим є питання впливу монгольської навали на розвиток ювелірного ремесла як важливого складника економічного життя Русі. Ювелірна справа досліджувалася вченими радянських років та сучасними українськими дослідниками в контексті праць, присвячених загалом Київській державі [2; 3], і таких, що висвітлювали розвиток ремесла або мистецтва киеворуських часів [1; 8; 9], а також окремих розвідок [4; 5; 6; 7].

Для того, щоб показати рівень втрат у ювелірній справі Київської держави внаслідок монгольської навали, слід для початку охарактеризувати рівень розвитку ювелірного ремесла напередодні руйнувань, учинених монголами. Про високу майстерність ремісників ювелірної справи Київської держави свідчить німецький вчений монах Теофіл, який у «Трактаті про різні види мистецтва» (XI ст.) ставить киеворуських ювелірів на друге місце після візантійських [4]. Водночас грецькі майстри відіграли помітну роль у становленні нових видів ремесел, зокрема ювелірного, у створенні й організації виробництва емальовальної справи, техніки філіграні, зерні. Зокрема, про це свідчать знахідки, виявлені під час досліджень міст Русі, наприклад, колти з черню [8, с. 124].

Розвиток ремісничого виробництва у II половині XIII ст. стимулював розвиток декоративно-ужиткового мистецтва. Відбувалося вдосконалення виробничих

процесів, особливо посадськими майстрами. Карбування поступово замінювалося тисненням на матрицях, на зміну гравіюванню приходило ливарництво. Кропітка техніка зерні (напаювання зерняток) поступилася місцем застосовуванню відливання у спеціально зроблених формах (із використанням штампів та ливарних форм) [1, 202–203].

Більшість ювелірних виробів киеворуські майстри виготовляли, застосовуючи техніку філіграні. Ремісники оздоблювали вироби зерню, черню, емаллю. Відомою пам'яткою тих часів є золота гривна з села Кам'яний Брід на Житомирщині. Це була деталь парадного князівського вбрання. Зроблена гривна була у техніці перегородчастих емалей на золоті. На медальйонах гривні були зображені Діус та святі [1, 203].

Також видатних успіхів майстри досягли у виготовленні срібних виробів у техніці скань, що означає зивання кількох пасм в одне. У Київській Русі XII–XIII ст. скань переживала свій розквіт, стала характерною ознакою ювелірних виробів. Для скані використовувалися найрізноманітніші матеріали: дорогоцінні метали, каміння, кістка та дерево [5, 92–95].

Монгольська навала завдала удару по всіх сферах життя Київської держави. Монгольське військо захоплювало і руйнувало усі більш-менш помітні центри земель Русі. Практично всі південноруські міста зазнали однакової долі. Вони були спалені, люди вбиті або забрані в полон. Однак монгольська навала не була поодиноким актом. Це був безперервний процес, що впродовж XIII ст. виснажував землі Київської Русі. Це відповідно позначилося на ремеслі, зокрема ювелірному. Його розвиток було припинено. Цей період в історії розвитку ювелірного ремесла Київської держави можна справедливо назвати періодом занепаду.

Розкопки в містах Київської держави виявляють безліч ремісничих майстерень. Вони загинули під час монгольської навали. Більшість відомих кількох тисяч творів декоративно-ужиткового мистецтва походять зі скарбів, які були заховані у роки навали [1, 202].

Особливості монгольської політики на завойованих територіях найсильніше позначилися на ремісниках, серед яких важливе місце займали ювеліри. Руйнуванням міст монголи завдавали особливо чутливого удару ремісничій промисловості Київської держави, передусім найбільш цінному його складнику – міському ремеслу.

Якщо землеробське населення татарам іноді було вигідно залишати в селах, щоб ті виступали у ролі збирачів ресурсів для них, то щодо ремісників діяв свій розрахунок: майстрів потрібно було вилучити з завойованих міст, оскільки вони становили силу небезпечнішу, ніж золото та гроші в руках князів.

До того ж ремісників захоплювали та відправляли на невільницькі ринки. Центром работоргівлі стали кримські міста Кафа (Феодосія) та Гезлеве (Євпаторія). Причому захоплення і вивезення ремісників не було разовою подією в момент найпершої навали. Загарбники перетворили це на систему, тобто періодично вилучали зі складу населення міст дедалі нові покоління ремісників [7, 155–170].

Привертає увагу знакова історія відкриття мідного хреста-складеня з круглими медальйонами, що був прикладом високої майстерності київських ювелі-

рів. Обидва боки хреста було знайдено в різних місцях на дорозі, яка вела з Києва на південь. Дослідник радянських часів Ю. Асеєв припускає, що його міг загубити бранець-ремесник, якого гнали в рабство татари. На його думку, хрест був зроблений майстром для себе: матеріал – не коштовний метал, а мідь, однак емалеві зображення виконані з високою майстерністю. Із одного боку, у п'яти медальйонах був зображений «Деїсусний чин», а з другого – Козьма і Дем'ян (ці святі вважалися покровителями ремісників) та Семен, Олена і Настасья (поширені серед простолюдинів імена) [1, 203].

Дослідники дійшли висновку, що монгольська навала і подальший період панування значно загальмували розвиток ремесел, оскільки часто переривався поколіннєвий зв'язок між досвідченими майстрами, уведеними в полон, та їхніми учнями. Адже загарбники цілеспрямовано забирали найкращих виробників. Чим майстерніший і талановитіший був майстер, тим вищим був ризик стати бранцем і потім рабом. Цей період дослідники характеризують як «інформаційну катастрофу», «інформаційний розрив» [3, 192–245; 10].

Історик Г. Івакін зазначає, що відбувся «інформаційний розрив» між генераціями київських ремісників. Нові ремісники не пройшли відповідної школи, виробничі секрети, що передавалися з покоління у покоління, були втрачені. Ряди нових майстрів комплектувалися здебільшого вихідцями з сільської місцевості периферійних невеличких міст, вони стояли на значно нижчому професійному рівні. Також важливим фактором нижчого рівня була відсутність належної матеріальної бази [3, 192–245].

В аспекті розгляду становища ремісників як соціальної верстви монгольське панування призвело до того, що міські ремісники практично повсюдно втратили найважливіше право людини – на свободу. Вони стали товаром. Внаслідок цього їхнє правове становище погіршилося навіть порівняно з феодално-залежними селянами, які ще не знали кріпосного права.

На сільських ремісників татари звертали менше уваги, залишаючи іноді їх на місці, але обов'язково вживаючи заходів щодо їх роззброєння. Вільгельм де Рубрук, перерахувавши народи, що платили данину татарам, додає: «...і навіть понад обумовлену данину вони брали в нещодавно минулі роки з кожного будинку по одній сокирі і все залізо, яке знаходили в злитку» [7, 526]. Природно, що за таких умов і сільські ковалі мали працювати в основному на татар. Надлишки сировини у них відбиралися, але цього вистачало, щоб принаймні вміння працювати з залізом не зникло повністю.

У ситуації з ювелірною справою гибель та полон ремісників призвів до зникнення багатьох технік та секретів ювелірного ремесла [6, 120–125]. Деякі ремісничі традиції часів Київської держави були безповоротно втрачені після навали монголів. Так, назавжди зникли ювелірні вироби з перегородчастою емаллю, скляні браслети тощо [10, 242]. Ювелірна справа почала відроджуватися тільки у XV ст.

Отже, вплив монгольської навали на Київську державу можна назвати справжньою кризою мистецтва, причому ювелірне мистецтво зазнало неоціненних втрат. Але незважаючи на перешкоди, ювелірне ремесло на теренах сучасної Української держави не зникло, воно пройшло шлях відновлення та знову зайняло почесне місце серед інших видів мистецтва, досягнувши європейського рівня.

Джерела та література

1. Асєєв Ю. С. Джерела. Мистецтво Київської Русі. Київ: Мистецтво, 1980. 213 с.
2. Давня історія України: в 3 т. / ред. кол. П. П. Толочко та ін.; НАН України, Ін-т археол. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 3: Слов'яно-Руська доба / Ю. С. Асєєв та ін.; ред. П. П. Толочко [Б. м.]: [Б. в.], 2000. С. 581. URL: <https://www.rulit.me/books/davnya-istoriya-ukraini-v-troh-tomah-tom-3-slov-yano-ruska-doba-read-521858-1.html>
3. Івакін Г. Історичний розвиток Києва XIII – середина XVI ст. (історико-топографічні нариси). Київ: Наукова думка, 1996. 272 с. Розділ IV. С. 192–245. URL: <http://litopys.org.ua/ivakin/ivak05.htm>
4. Максименко Т. Ювелірна справа як ремесло Київської Русі. *Руська земля*. Сайт «Львівський медієвістичний клуб». URL: https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2021/09/19/juvelirna_sprava_jak_remeslo_kyjivskoi_rusi/
5. Макарова Т. И. Перегородчатые эмали Древней Руси. Москва: Наука, 1975. 135 с.
6. Макарова Т. И. Черное дело Древней Руси. Москва: Наука, 1986. 156 с.
7. Марченко В. И. Ювелирное дело. Москва: Высшая школа, 1984. 190 с.
8. Пеняк П. С. Про ремісничі об'єднання Русі та Візантії. *Український історичний журнал*. 1995. № 1. С. 122–125 с.
9. Рибаків Б. А. Ремесло Древней Руси. Москва: Изд-во АН СССР, 1948. 803 с.
10. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою / за заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.

Архівова Євгенія

Національний університет біоресурсів та природокористування України

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ ДО ІВАНА ФЕДОРОВА

Ключові слова: Степан Дропан, книгодрукування, Іван Федоров, монастир, архів.

Keywords: Stepan Dronan, typography, Ivan Fedorov, monastery, archive.

Традиційно початок історії книгодрукування в Україні пов'язують із московським друкарем Іваном Федоровим, який емігрував до Львова у 1572 р. [7], заснувавши там першу друкарню на українській землі. Цю усталену думку активно використовує російська федерація в інформаційній війні, яка доповнює збройний напад на культурному рівні. Теза росії полягає в тому, що саме московський дяч «подарував» тодішній Україні книгодрук. Проте як і більшість російських ідей, особливо тих, які піддають сумніву самотність України та її культури, вона є сумнівною під час аналізу.

Внесок Івана Федорова в українське книгодрукування, беззаперечно, значущий. Тут і далі йтиметься винятково про першість започаткування друкарства та негативний бік суто сучасної інформаційної політики російської федерації, яка приписує Івану Федорову виняткову першість у книгодрукуванні. Цій версії насамперед суперечать архівні документи. І найбільший інтерес становлять докази існування друкарні Степана

